

Végjáték a Fasorban

Mirák
Katalin

Retró cikk a budapesti fasori evangélikus gimnáziumról

Az alábbi írás a fasori evangélikus gimnázium 1952-ben bekövetkezett megszűnése különös történetének néhány részletét gyűjti egybe. Első változata 1989 tavaszán készült az ELTE Tanárképző Főiskolai Kara történelem szakos hallgatójának diplomadolgozataként. A szerző akkor még nem tudta, nem is érdekelte, hogy lesz-e újra Fasor. Meglepetten nézte hát néhány hónappal később, 1989. szeptember 2-án a tévéközvetítést az újrainduló gimnázium tanévnyitó ünnepségéről. A „fasori végjáték” azóta is folyamatosan melegen tartott kutatási témája. A pályakezdő történelmi munka gyermekbetegségei ellenére a huszonöt évvel korábbi kutatási eredmények ma is helyállónak látszanak, de egyúttal továbbgondolásra is készítetnek. Ezért született e tanulmány is, amely egyfajta összegzés, anélkül, hogy az evangélikus egyháztörténet-írás a téma teljes körű feldolgozását ezzel késznek nyilváníthatná.

A magyarországi evangélikus egyház életében iskola és templom évszázadokon át szorosan összetartozott. E történelmi hagyomány szakadt meg 1948-ban, amikor a pártállam államosította az ország felekezeti iskoláit, köztük az evangélikus oktatási intézményeket. Kezdetét vette egy négy évtizedes korszak, amelyben – rövid közjátéktól eltekintve – Magyarországon egyetlen evangélikus iskola sem működött.

A 20. században a magyarországi evangélikus egyház nem 1948-ban veszített először iskolákat. A trianoni békeszerződés szerinti határváltozások miatt számos népiskolájától, nagy múltú közép- és felsőoktatási intézménytől kényszerült megválni.¹ 1948-ban azonban nem pusztán mennyiségi veszteség érte. A marxizmus-leninizmus ideológiai talaján álló és működésében meghatározóan a szovjet modellt követő ateista pártállam indított totális támadást az egyház és annak oktatási intézményrendszere ellen. Az államosítás folytán sok évszázados egyházbeli gyakorlat szakadt meg egy csapásra, de mindez olyan, több nemzedékre kiható törést okozott, amelynek káros következményeit egyházunk talán még ma is hordozza.

¹ „...a trianoni szerződés folytán mi szenvedtük majdnem a legnagyobb veszteséget, mi folytatjuk a legnehezebb küzdelmet egyházi, kulturális intézményeink [...] érdekében.” A Magyarországi Evangélikus Egyházat ért károkról lásd EOL (Evangélikus Országos Levéltár) EEI (Egyetemes egyházi iratok) 285/1925. Geduly Henrik tiszai kerületi püspök beadványa az egyetemes egyház képviseletében a miniszterelnöknek. Budapest, 1925. március 27. Az 1948-as államosítás evangélikus veszteségei: 14 középfokú iskola (kollégiumaival együtt), 353 nép- és nyolcosztályos általános iskola, mindez 834 evangélikus pedagógust érintett. EOL Egyetemes közgyűlési jegyzőkönyvek 1933–1951. A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem közgyűlési jegyzőkönyve. 1949. április 7.

Ellenséges közegben

Magyarországon a Magyar Kommunista Párt hatalma 1945–1948 között fokozatosan kizárólagossá vált. A Rákosi-féle pártvezetés irányítása alá vonta az államapparátus minden lényeges szegmensét, politikai ellenfeleit módszeresen kiiktatta, és felszámolta a többpártrendszert. A fiatal népi demokrácia ellen támadó *belső reakciós erők* egyik legveszélyesebbikének az egyházat kiáltotta ki, s mint a legfőbb ideológiai ellensége ellen 1948-ban koncentrált harcot hirdetett meg. Egyik legfontosabb törekvése az állam és az egyházak viszonyának mielőbbi „rendezése” s az úgynevezett egyezmények tető alá hozása volt. Az állami nyomásra 1948 tavaszán megindult folyamat egyházunk számára az év végén zárult le, amikor zsinati felhatalmazás alapján a testület elnöksége, Túróczy Zoltán püspök és Mádly Zoltán egyházkerületi felügyelő december 14-én aláírták a következő évtizedekben mindkét fél részéről sokat

Túróczy Zoltán püspök és Ortutay Gyula miniszter aláírják az Egyezményt. 1948. december 14.

idézett és hivatkozott Egyezményt. Mint a korszak egyik legfontosabb egyházpolitikai dokumentuma, 1948-tól 1990. márciusi felbontásáig lényegében ez az alapszerződés határozta meg a Magyarországi Evangélikus Egyház és a Magyar Népköztársaság viszonyát.²

A tárgyalásokkal párhuzamosan nagy iramban folyt Rákosi 1948. januári bejelentésének végrehajtása, miszerint a *klerikális reakcióval* év végéig végezni kell. Miközben az evangélikus püspöki karon belül természetes okokból (például kiöregedés) és az egyházi törvények szerinti rendben személyi változások történtek, más személycserék állami nyomásra zajlottak le. Az őrsgé váltás jegyében a proletárdiktatúra erőszakos szervei, az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) és a Hadügyminisztérium (HM) a *reakciónak* és politikailag „alkalmatlannak” ítélt egyházvezetőket és lelkészeket eltávolították pozíciójukból. E helyzetben

a laikus (nem lelkészi) egyházvezetők egész sora kényszerült tisztségétől megválni. Az evangélikus püspökök közös körlevele megrázó tömörséggel összegezte az 1948 őszére kialakult feszült helyzetet: „Az egyháztörténelem folyamán egyházunk még ilyen nehéz helyzetben nem volt.”³

A kommunista pártvezetés számára 1948 valóban a meghirdetett „fordulat éve” lett. Igazi „sikertörténet”. Az evangélikus egyház ellenben drámai események sorozatát élte meg. Ez az év a fájdalmas felismerések, veszteségek, de a belső tisztázás ideje is volt. Történelmi múltú, működőképes intézményi rendszer és iskolafenntartói, nevelői-tanítói gyakorlat birtokában a provokáló 1948-as esztendőben az egyháznak önmagának is meg kellett fogalmazni a választ arra az alapvető kérdésre: mit jelentenek számára az iskolái.

1948 legkritikusabb hónapjaiban, amikor iskolaügyben állami részről a legerősebb nyomás nehezedett az

² Az Egyezmény szövegét lásd: MAGASSY 1998, 9–12. o. és az Ordass Alapítvány honlapján: http://www.ordass.hu/docs/KI_040_1998tel.pdf. (Letöltés: 2015. február 19.)

³ A lemondottak névsorát és az 1948. szeptemberi állapotok részletes leírását lásd EOL EEI 886/1948. Közös püspöki körlevél. Budapest, 1948. szeptember 9. Közli CSERHÁTI et al. 2002, 222–224. o.

egyházakra, az egyházvezetésen belül két markánsan különböző nézet konfrontálódott. Az elsősorban Túróczy Zoltán és Szabó József püspökök képviselte álláspont szerint, amelyet az egyházi sajtóban Veöreös Imre szólaltatott meg: „Az egyház lényegéhez nem tartozik hozzá az iskola [...] az egyház iskolák nélkül is egyház marad. [...] Ebből következik, hogy az iskolákért mártírvér nem folyhat. Jöhetnek idők, amikor kell mártírvérnek folynia. [...] Van egy határ, ahol az egyház Istennek engedelmessé, szenvedőlegesen, »vérig« (Zsid 12,4) köteles ellenállni. Ennek ideje nem most jött el, mert ez a határ – nem az iskolakérdés.” (VEÖREÖS 1948) Kategorikusan máshol húzta meg az ellenállás határait Ordass Lajos püspök: „Ifjúságunk hitben való nevelése [...] a legszorosabban vett egyházi föladat. Késő lesz valahol egy belsőbb védelmi vonalon megvetni lábunkat, ha most megfutamodunk. Az egyház ellenállásának nem az ad értelmet, hogy belátható, rövid időig kell azt csak folytatni. Ha van ok az ellenállásra, akkor azt abban az esetben is vállalnunk kell, ha beláthatatlan ideig tart, sőt akkor is, ha ellenállásunkkal menthetetlenül el is bukunk.” (ORDASS 1985, 293. o.)

1948-ban tehát láthatóan jóval többről volt szó, mint az evangélikus püspököknek egy aktuálpolitikai kérdésben kifejtett véleménykülönbségéről. Az egyház a pártállam által előidézett krízishelyzetben arra kényszerült, hogy számot vessen önmagával, saját körein belül tisztázza a maga egyházfelfogását, és megválaszolja olyan alapkérdéseket, amelyeket talán már hosszú ideje nem kellett végiggondolnia. Ilyen értelemben 1948 az evangélikus egyház számára is a számvetés és egyfajta „fordulat éve” lett.

Az 1948 tavaszán megkezdett tárgyalássorozaton, amelynek középpontjában az egyház és a (párt)állam (jog)-viszonyának rendezése állt, néhány hónapig kardinális pontként szerepelt a felekezeti iskolák államosítása. A zárt ajtók mögötti megbeszéléseken az állami oldal, személy szerint Rákosi Mátyás kezdetől fogva nem hagyott kétséget afelől, hogy az államosítást mindenképp végrehajtják. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1948. május közepén a nyilvánosság előtt is egyértelműen megfogalmazta, milyen jövő vár a felekezeti oktatásra: „...az egyház iskoláiban a reakció tenyészik. A kormánynak elhatározott szándéka, hogy ezt a túrhetetlen állapotot fölszámolja.” (Uo. 276. o.) Így is történt: 1948. június 16-án a magyar parlament – a pártvezetés koncepciójának megfelelően – elfogadta a felekezeti iskolák államosítását célzó törvényjavaslatot.⁴ Az iskolák megtartásáért folytatott egyházi küzdelem ezzel véget ért. A tárgyalások a továbbiakban az állam és az evangélikus egyház viszonyának rendezéséről folytak 1948. december közepéig, az egyezmény aláírásáig.

Fasor – államosítás kivételekkel

Az 1940-es évek elején a budapesti – fasori – evangélikus gimnázium nyolcosztályos fiúiskolaként működött a Budapest VII. kerületi Vilma királynő út 17–21. alatt.⁵ A Deák téri testvéregyházak [a Pesti Evangélikus Egyház hét gyülekezete] fenntartásában álló, internátussal is rendelkező iskola tanulói létszáma ekkoriban átlagosan 660 fő volt.⁶

⁴ 1948. évi XXXIII. törvénycikk a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában. Kihirdetve: 1948. június 16. Az államosítás alól kivételt képeztek a kizárólag egyházi célokat szolgáló, nem közoktatási jellegű tanintézetek (hittudományi/teológiai főiskola, a diakónus- és diakonisszaképző, a lelkészképző, a misszionáriusképző intézetek stb.). Lásd *1000 év törvényei*. <http://www.1000ev.hu/index.php>. (Megtekintés: 2015. február 12.)

⁵ Az út neve többször változott: 1874-től Városligeti fasor, 1921-től Vilma királynő út, 1950-től Gorkij fasor volt, 1991-től ismét Városligeti fasor.

⁶ *A Magyarországi Evangélikus Keresztény Egyházegyetem névtára*, 160–161. o.

Az országos iskolareform nyomán 1945. szeptembertől az iskola oktatási szerkezete fokozatosan átalakult. Megszűnt a gimnázium alsó négy osztálya, helyébe felmenő rendszerben az általános iskola felső tagozata épült ki. 1947 szeptemberében az általános iskola Budapesti Evangélikus Általános Fiúiskola néven szervezettel is különvált az immár négy évfolyamos fiúgimnáziumtól.⁷ Az általános iskola az 1948. júniusi törvény értelmében állami intézmény lett, s az épületet is megosztották az államivá lett általános iskola és az egyházi kézben maradó gimnázium között.

A fiúgimnázium jövője a 1948. évi XXXIII. tc. életbe lépése után néhány hónapig igen bizonytalanná vált. Jogállása szinte hétről hétre változott, mivel szorosán összefüggött az állam és az evangélikus egyház közti – szintén váltakozó eredménnyel folyó – tárgyalások aktuális állásával. Egy júliusi feljegyzés szerint míg az általános iskolát a törvény értelmében államosították, „a gimnázium vonalán ilyen értelmű intézkedés eddig nem történt”.⁸ Novemberben ugyancsak az iskola meghagyásának tényét állapították meg, homályos utalással a háttértárgyalások részleteire: „...a gimnázium kivételezés alá esik: az államosítás alól mentesítve lett, [...erről] az egyház vezetősége a kormány felelős tényezőitől szóbeli közlést kapott.”⁹ A nyári vargabetűkről a püspöki kar 1948. őszi körlevelében tájékoztatta az egyház népét: „A tárgyalások közben az eddig meghagyott budapesti fiú- és leánygimnázium elvétele is megtörtént, a két iskolát azonban a kormány még a tanév megkezdése előtt visszaadta, s azok ma is az egyház birtokában vannak.”¹⁰ Így a fiúgimnázium 1948 szeptemberében állami tanterv szerint működő négyosztályos evangélikus iskolaként kezdte meg az új tanévet.

A szóbeli egyeztetések és bizonytalan ígéretek időszaka után a gimnázium jogállását az egyezmény rögzítette. Az evangélikus egyház zsinata 1948. december 8-án részletesen tárgyalta a kormány immár sokadik egyezménytervezetét. Az egyházi iskolák államosításáról szóló részletes megállapodást a 6. pont tartalmazta. Joób Olivér a zsinat előkészítő bizottság és a maga nevében javasolta annak elfogadását, de a következő határozattal együtt: „...a zsinat megilletődött fájdalommal vesz búcsút nagy múltú és a magyar nép nevelésében páratlan jelentőségű iskoláitól és az azokban dolgozó pedagógusaitól. Köszönetet mond minden eddigi munkájukért, fokozott várakozással, szeretettel és reménységgel tekint meghagyott iskolái felé. Megállapítja, hogy az egyezmény e pontja nem jelenti az egyház iskolafenntartási jogának megszűnését, mert azt a meghagyott iskolák léte és új iskolák létesítésének lehetősége által a kormány továbbra is elismeri. A zsinat ünnepélyesen kinyilvánítja, hogy egyházunk állami alaptörvényeinkben is biztosított iskolafenntartási és -állítási jogához rendületlenül ragaszkodik.”¹¹

A zsinat a 6. pontot végül szótöbbséggel és a határozati javaslattal együtt elfogadta. E szerint az evangélikus egyház tudomásul veszi az iskolaállamosítás tényét, és a végrehajtásra vonatkozó megállapodást irányadónak tekinti. A két meghagyott iskolára a 6/e pont vonatkozott: „A magyar köztársaság kormánya részben az evangélikus egyháznak a magyar közoktatás terén szerzett érdemei megbecsüléseként, részben pedig az újabb lelkésznevezések előképzésének biztosítására hozzájárul ahhoz, hogy a legerősebb történelmi hagyományokkal rendelkező iskolák közül a budapesti VII. kerületi evangélikus gimnázium és a IV. kerületi Deák-téri evangélikus leánygimnázium az eddiginél nem nagyobb keretben továbbra is egyházi iskola maradjon. Az elkövetkező évek során az eddigi keret

⁷ Az iskolatörténeti adatokat lásd GYAPAY 1989, 130–131. o.

⁸ EOL EEI 1420/1952. Tájékoztató. Budapest, 1948. július 3.

⁹ EOL EEI 1420/1952. Jegyzőkönyv. Budapest, 1948. november 19.

¹⁰ EOL EEI 886/1948. Közös püspöki körlevél. Budapest, 1948. szeptember 9. Közli Túróczy I., 222–224. o. 1948. szeptembertől hasonló feltételek mellett működött a szintén meghagyott Deák téri/Sütő utcai evangélikus leánygimnázium is, amely 1952-ben szintén állami kézbe került.

¹¹ EOL EEI 170/1949. Zsinati napló. 1948. december 8. Közli CSERHÁTI et al. 2002, 239–243. o.

eseti bővítéséről az 1. pont szerint alakított bizottság hivatott a kormánynak javaslatot tenni. E felekezeti iskola fenntartását az államsegélyes időszakban a magyar köztársaság kormánya ugyanúgy biztosítja, mint a jelen megállapodás 5/a pontjában biztosított személyi államsegélyek, az államsegélyes időszak végeztével pedig fenntartása teljes egészében az egyházat terheli.”¹²

Az egyezmény korántsem közös szándékkal és egyenrangú felek között kötött szerződés volt. Maradéktalan betartása esetén a meghagyott evangélikus gimnáziumok számára mégis korrekt helyzetet teremtett. Elméletileg hosszú távon biztosította a két iskola működését, hiszen azok egyházi kézben maradtak, és a jövőben nem zárta ki a tanulói létszámkeret emelését sem. Emellett az állam vállalta, hogy a személyi államsegélyt ezen iskoláknak is biztosítja.¹³

Miért és hogyan szűnt meg 1952-ben mégis a fasori gimnázium? E négyéves történetnek elsősorban párt- és egyházpolitikai háttere volt, de felvetődik az iskolafenntartó Bányai Evangélikus Egyházkerület vezetői, mindenképp Dezséry László püspök személyi felelősségének kérdése is. Bár állami részről az egyezmény szövegének tételes megszegésére a gimnáziumok esetében 1948 és 1952 között jelenlegi ismereteink szerint nem került sor, a pártállam egyházellenes lépései fokozatosan ellehetetlenítették a két intézmény egyházi működtetését. A Rákosi-diktatúra kiteljesedésének éveiben (1948–1952) a pártvezetés elsődleges egyházpolitikai célkitűzése az egyház fokozatos felszámolása, majd végső megsemmisítése volt. A totális támadássorozatban államosították a felekezeti iskolákat, feloszlatták a szerzetesrendeket és a diakonisszarendeket, megszüntették az egyházi egyesületeket. 1951-ben az evangélikus egyház maradék anyagi függetlenségére újabb csapást mért, hogy az 1945-ös földreform¹⁴ után megmaradt földjeit, de bérházait és egyéb ingatlanait is kénytelen volt „önként felajánlani”.¹⁵ Holott évszázados története során intézményeit épp ezekből az államtól független, saját forrásaiból volt képes fenntartani. Az államsegély rendszere látszólag kedvező helyzetet teremtett, valójában függésbe hozta az egyházat. A pénzügyi nehézségeket tovább fokozta, hogy az oktatásügyben 1948 után hozott kormányzati intézkedések egy részét (például a pedagógusok fizetésemelése) a maradék egyházi iskolákban nem hajtották végre. 1952-re olyan légüres tér keletkezett, amelyből az evangélikus egyház önerejéből nem tudott kitörni, akkori vezetői pedig láthatóan nem merték vagy nem akarták felvállalni, hogy az egyházi értékek – az iskolák – védelmében a végsőkig elmenjenek.

¹² Egyezmény 6/e pont. MAGASSY 1998, 11. o.

¹³ Az egyezmény szerint az állam az evangélikus egyház anyagi megerősödése támogatása érdekében személyi államsegélyt biztosít, 1948-tól öt évig változatlan összegben, majd öt évente fokozatosan csökkentve, míg „1968. december 31-ével minden államsegély megszűnik”. Egyezmény, 5/a pont.

¹⁴ A 100 kat. holdnál nagyobb egyházi földek államosításáról lásd *Az ideiglenes nemzeti kormány 600/1945. M. E. sz. rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról*. Kihirdetés: 1945. március 18. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213>. (Megtekintés: 2015. március 13.)

¹⁵ A Bányai Evangélikus Egyházkerület gyülekezetei 1951. szeptember 1-ig az összes – az evangélikus egyház és a Magyar Népköztársaság 1949. december 31-i keretmegállapodásának körébe tartozó – földingatlanjukat felajánlották az államnak. Az egyházkerület éves közgyűlésén a témáról Gádor András megbízott püspöki titkár tett jelentést. A történetek elvi indoklásában kiemelte, hogy az evangélikus egyház a felajánlásban is kifejezésre juttatja, hogy bizalommal van a kormány és az állam iránt, amelytől addig is oly sok jóakaratot tapasztalt. A gyülekezetek a felajánlással azt is kifejezik, hogy a magyar mezőgazdaság szocialista fejlődésének tervét elfogadták, továbbá az egyház népe a felajánlással hitvallást tett amellyel, hogy „nem az ősök áldozatából, hanem a mai idők áldozatvállalásából kell élnie [...] az egyház létalapja nem földi vagyonban, tőkében és földben van elhelyezve, hanem a hívő dolgozó egyháztagok mindennapos munkájában, meggyőződésében és hitbeli áldozatkészségében.” EOL BEEK (Bányai Evangélikus Egyházkerület) rendes évi közgyűlési jegyzőkönyve. Budapest, 1951. szeptember 14. 4. pont. 52. o.

Színfalak előtt és mögött – tárgyalások 1952-ben

A fasori gimnázium mint a legkisebb létszámú és társadalmi súlyú magyarországi történelmi egyház egyik meghagyott iskolája 1948. szeptembertől még négy tanéven keresztül működött. Ez idő alatt „rugalmasan illeszkedett az új viszonyok közé. Méltányolta, hogy a régi hagyományok ápolójaként megmaradhatott egyházi iskolának, és mindent elkövetett, hogy ennek az elvárásnak eleget is tegyen.”¹⁶ Az iskola valóban „vette az akadályokat”, amelyeket az új oktatási (és politikai) rendszer állított: az állami rendelkezés szerint reál és humán tagozat alakult, a tananyagban

pedig a latin nyelv fokozatos kiszorításával párhuzamosan előtérbe került az élő nyelvek – mindenekelőtt az orosz – tanítása. A Fasor a tanári kar megtartásával, de a pedagógusok gyors és intenzív átképzésével e követelményeket maradéktalanul teljesítette. A változás leginkább a nyelvszakos oktatókat érintette, akik tanfolyamokon vettek részt, és eredeti görög–latin szakjuk mellé rövid időn belül az orosz nyelv tanításához szükséges szakképesítést szereztek.

Az 1952. június 17-én megtartott tanévzáró ünnepség után a diákok nyári vakációra mentek. A különböző visszaemlékezések azonban azt sejtetik, hogy az iskola megszűnését a tanulókkal nem azonos időben és módon közölték. Az egyik fasori öregdiák emlékei szerint a végzős évfolyam már jóval a tanév befejezése előtt tudott a várható fejleményekről: „1952-ben osztályunk, az akkori IV/b volt az utolsó érettségiző osztály. Június utolsó napjait írtuk. Az előző két hónapban többször változott a helyzet. A ballagáskor és az írásbeli érettségi napjaiban még reménykedtünk, de mire a mi szóbelinkre került a sor, már véglegessé vált a döntés.” (FRENKL 2000, 45. o.) Egy akkor végzett I. évfolyamos diák emlékezetében azonban úgy él, hogy az iskola bezárásának híre teljesen váratlanul érte július legvégén, amikor édesapja kézhez kapta a másik iskolába való átirányításáról szóló levelet.¹⁷

Az értesítés azonban kezdetről fogva felemás formában folyt. 1952. január 31-én a minisztérium azt közölte, hogy a fiúgimnáziumban két első osztály indítható, összesen nyolcvan tanulóval, a keretszámok „az állami népgazdasági terv szükségleteinek megfelelően állapítottak meg”.¹⁸ Egy május végi püspöki levél szerint azonban az újonnan felvett tanulókat még nem tájékoztatták a

várható változásról: „Előjegyeztünk eddig a fiúiskolába kb. 34 tanulókat az I. osztályban való felvételre. Az általános beíratásokig ezekkel szintén közölni kellene az iskolák átadását (különösen a fiúknál, ahol biztosan nem lesz iskola), lehetséges azonban az, hogy az előjegyzettek névsorát a K. M.-nak [Közoktatási Minisztérium] átadjuk és sorsukról bizalmasan döntenek elhelyezés szempontjából.”¹⁹

Az egyezmény utolsó oldala

¹⁶ Az értékelést lásd GYAPAY 1989, 132. o.

¹⁷ „Értesítem, hogy iskolánk államosítása, illetőleg megszűnte folytán fiát, [...] o. tanulót a Budapesti Városi Tanács [...] sz. alatti általános gimnáziumba osztotta be, ahol szeptember 1-jén kell jelentkeznie. Budapest, 1952. július 31-én Laki Tibor igazgató.” Irat Zászkaliczky Péter gyűjteményéből.

¹⁸ EOL EEI 1420/1952. Feljegyzés az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) részére. Budapest, 1952. május 28.

¹⁹ Uo.

A bizalmasan kezelt kérdésről természetesen az egyházi sajtó sem adott hírt. Ellenkezőleg, az újságolvasó evangélikusok egyetlen országos hetilapjuk 1952. tavaszi számaiban sorozatot olvashattak *Egyházi iskoláink új élete* címmel.²⁰ A cikksorozat zárószavai szerint: „Még folytathatnók és nem is tudnánk betelni iskoláink munkájának felsorolásával. Nagy öröm hallani és látni, hogy iskoláink hűségesek maradtak múltjukhoz: a haladást szolgálják és a nagy jelszó értelmében az életre nevelnek úgy, hogy az életet beengedik a falaik közé. És éppen ez teszi újjá iskoláink életét. Szeressük ezért az evangélikus iskolát!” Az újság arról is beszámolt, hogy március 9-én „a Teológiai Akadémia, a Fasori Gimnázium és a Deák téri leánygimnázium tanárai, házastársaikkal együtt ismerkedési estélyt tartottak, ahol Dezséry László püspök feleségével fogadta őket. A hosszú órákig tartó beszélgetésben találkoztak először intézeteink tanárai.”²¹ Gondolták vajon, hogy ebben a felállásban utoljára? Vagy az ismerkedés során Dezséry püspök sort kerített a tájékoztatásukra?

E sajtóhírek inkább a reményteli folytatást sejtették, mintsem a közelgő iskolabezárást, s azt a meggyőződést erősítették meg, hogy az evangélikus gimnáziumoknak az állami oktatási rendszerben is van jövőjük, mivel bebizonyították, hogy munkájuk a legújabb társadalmi igényeket is kielégíti. Ez utóbbit hangsúlyozta Laki Tibor, a fasori gimnázium igazgatója is a Bányai Evangélikus Egyházkerület júniusi közgyűlése elé terjesztett éves jelentésében.²² A statisztikai adatokra és a tanév tételei leírására szorítókozó beszámolóban kiemelte, hogy az intézmény folyamatosan igyekszik megfelelni a kor kihívásainak, s ezzel szervesen beleilleszkedik az állam oktatási-nevelési elképzeléseibe. A tanári kar például a tanulmányi eredmények javítása érdekében még a DISZ segítségét is igénybe vette, az iskolai DISZ-szervezet pedig „tanulmányi és kultúrversenyt rendezett, kitüntette a jó eredményt elért diákokat”.²³ Emellett az iskola két növendéke is bekerült a Rákosi Mátyás tanulmányi verseny második fordulójába. (A jelentésben egy mondat erejéig egy majdani püspök alakja is feltűnik: „A pécsi tanulmányi kiránduláson Káldy Zoltán lelkész kalauzolta nagy szeretettel ifúságunkat és gondoskodott ellátásukról.”)²⁴

A jelentésben nincs utalás az iskola életében hamarosan bekövetkező döntő változásra, de a bejelentés megtétele nem is az igazgató feladata volt. A történeteket Dezséry László püspök ismertette 1952 nyarának derekán a megszüntetett Bányai Egyházkerület jogutódja, a Déli Evangélikus Egyházkerület alakuló közgyűlésén.²⁵

Püspöki interpretáció

Dezséry püspöknek a kerületi presbitérium javaslataként tett előterjesztése szerint 1952. elején két okból került napirendre a gimnáziumok fenntartásának témája: az iskolák „személyi vonatkozású anyagi terheinek óriási megnövekedése [...] és az egyházi iskolák létjogosultságának elvi kérdései”²⁶ miatt.

Az iskolafenntartó egyházkerület püspöke és az Állami Egyházügyi Hivatal közti levelezés 1952. januárban kezdődött el, amikor Dezséry László levélben tájékoztatta a hivatal elnökét az iskolával kapcsolatos fizetési problémákról. Eszerint az állam 1950. március 1-ig az egyezmény alapján a gimnázium tanárainak teljes fizetését fedezte,

²⁰ *Evangélikus Élet*, XVII. évf. 9. sz. 1952. március 2. 2. o. és XVII. évf. 10. sz. 1952. március 9. 2. o.

²¹ *Evangélikus Élet*, XVII. évf. 11. sz. 1952. március 16. 2. o.

²² EOL BEEK rendes évi közgyűlési jegyzőkönyve. Budapest, 1952. június 19. 37–39. o. Függelék: Jelentés a Budapesti Evangélikus Fiúgimnázium 1951–52. évi működéséről.

²³ Uo. 38. o.

²⁴ Uo. 39. o.

²⁵ EOL DEEK (Déli Evangélikus Egyházkerület) alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1952. július 18. 10. pont. 17–21. o.

²⁶ Uo. 1. és 2. pont. 17. o.

mindenben megegyezően az állami és fővárosi tanári fizetésekkel. A pedagógus státuszrendezés kapcsán azonban március 1-je után az állam háromszor is fizetésemelést hajtott végre úgy, hogy azok nem vonatkoztak az egyházi iskolák nevelőire. Így a pedagógusbérek kiegészítése és az állami tanári fizetésekhez való igazítása az iskolafenntartó egyházkerületre hárult. Egy 1951. decemberi rendelet tovább nehezítette a helyzetet azzal, hogy a dolgozók fizetésemelésének meghatározott százalékkal való felemelését írta elő. Az egyházi iskolák esetében ez 21 százalék volt, amit szintén az egyháznak kellett állnia. Az állam 1952. január 1-jén ismét emelte a pedagógusok bérét, az intézkedés azonban ezúttal sem vonatkozott az egyházi iskolák tanáira. E helyzet summája: mindez „egyházkerületünknek olyan anyagi terhet jelent, ami csaknem lehetetlenné teszi iskoláink fenntartását”.²⁷

1952 márciusában Dezséry püspök szintén levelében közölte az ÁEH elnökével, hogy az egyház az evangélikus leánygimnáziumot felajánlja az államnak, s egyben bejelentette: „...a Budapesti Evangélikus Fiúgimnáziumot, mely a Bp. VII. Gorkij-faszorban az Evangélikus Teológiával együtt működik, ugyancsak 1952. június 30-val feloszlattuk és az iskolában a tanítást megszüntetjük.”²⁸

A levelezés ezután az átadás-átvétel személyi és dologi részleteiről folyt tovább. A püspök a felajánlással egy időben a tanári kar és a tanulók jövőjének biztosítását kérte, mivel ezek munkájára az állam a jövőben is bizony számíthat: „Kérem gondoskodni középiskolai tanáraink elhelyezéséről, valamint a tanulóifjúság más iskolákban való elhelyezéséről [...] Meggyőződésünk, hogy iskolánk volt tanárai és növendékei Népköztársaságunkhoz való hűségben becsületes munkát végeznek majd az állami tanintézetekben is.”²⁹ A püspök május végén a rendezés olyan konkrét lépéseit fogalmazta meg, amelyek a tanszemélyzet, a tanulók és az iskola egyéb dolgozói elhelyezésének kérdésében később a végleges megállapodás alappontjai lettek. Ugyanakkor azt is egyértelművé tette, hogy az ügyintézésben kizárólag ő és hivatala kompetens: „A püspök kéri, hogy minden, az iskola átvételével kapcsolatos intézkedés, kérelem stb. az iskolafenntartó bányai egyházkerület püspöki hivatalán, személyesen rajta keresztül történjék.”³⁰

A fiúgimnáziumban az év végi osztályvizsgák (június 9.), az évváró ünnepély (június 17.), a beiratkozás (június 20.), az érettségi vizsgák (június 21–30.), a tanévzáró értekezlet (július 2.),³¹ illetve az átvétellel kapcsolatos tárgyalások párhuzamosan folytak. A megállapodást a felek 1952. június 26-án írták alá. Az irat szerint a gimnáziumot az egyházkerület ajánlotta fel, amelyet az ÁEH, illetve a Közoktatásügyi Minisztérium elfogadott. Az állami szervek vállalták, hogy az átadást a megállapodás alapján hajtják végre.³²

Az illetékes egyházi testületek az anyagi természetű problémákról és a már lezárult (!) tárgyalásokról a nyár folyamán kaptak részletes és hivatalos tájékoztatást. A bányai kerület utolsó éves közgyűlésén, június 19-én az iskolabizottság munkájáról Mekis Ádám kerületi főjegyző számolt be. Tájékoztatta a gyűlést, hogy az egyházkerület az 1951/52-es tanévben a pedagógusok fizetésemelését bizonyos egyházi tartalékokból (például éves iskolai offertórium) és „az iskolák tandíjbevételeinek feleslegéből” még fedezni tudta, a következő tanévnek azonban nincs hasonló költségvetési fedezete.³³

Az iskolafenntartással kapcsolatos helyzetet Dezséry László a Déli Evangélikus Egyházkerület 1952. július 18-i alakuló közgyűlésén ismertette részletesen, mivel az ügyet a bányai egyházkerület még júniusban e testület

²⁷ EOL EEI 1420/1952. Dezséry László püspök levele az ÁEH elnökének. Budapest, 1952. január 14.

²⁸ EOL EEI 1420/1952. Dezséry László püspök levele az ÁEH elnökének. Budapest, 1952. március 6.

²⁹ Uo.

³⁰ EOL EEI 1420/1952. Dezséry László. Feljegyzés az ÁEH részére. Budapest, 1952. május 28.

³¹ EOL Hirdetőkönyvek, rendeletkönyvek. 85. g. Munkarend. 1951. március – 1952. augusztus 2.

³² EOL 1420/1952. Megállapodás. Budapest, 1952. június 26.

³³ EOL BEEK rendes évi közgyűlési jegyzőkönyve. Budapest, 1952. június 19. 6/d pont. Jelentés az iskolabizottság működéséről. 22. o.

hatáskörébe utalta át. Ismételten megállapította, hogy az iskolákat egyházi forrásból csupán az 1951/52-es tanév végéig lehet ráfizetés nélkül működtetni, a következő tanévben súlyos ráfizetéssel kell számolni. Ezután korrekten felvázolta azt a folyamatot, amely az anyagi ellehetetlenüléshez vezetett.

Csupán ezeket az adatokat ismerve elfogadható lenne az a ma is általános vélekedés, miszerint az egyház pénzügyi terhei 1952-re oly mértékben megnövekedtek, hogy a gimnáziumokat önerőből nem tudta tovább finanszírozni, ezért a szorongató anyagi helyzetben arra kényszerült, hogy 1948-ban meghagyott iskoláit felajánlja átvételre az államnak. A közgyűlésen azonban maga Dezséry püspök lépett túl a pusztán pénzügyi szempontú megközelítésen, és elvi-ideológiai kérdésként vetette fel az iskolák megtartásának, sőt létjogosultságának a dilemmáját. Utalt rá, hogy előzőleg felmerült az egyházon belül meghirdetett gyűjtés lehetősége, amelyet az egyházkerületi elnökségnek (neki mint püspöknek és Darvas József kerületi felügyelőnek) „józanul, a közadakozásszerű iskolafenntartás politikai következményeinek tekintetében őszintén kellett mérlegelni”.³⁴ A tervet az egyházkerületi iskolabizottság és a presbitérium, de az állami fél előtt is felvetették. A püspök azonban a júliusi közgyűlésen e megoldást egyértelműen elhárította mint az evangélikus egyház számára járhatatlan utat: „Az iskolák fenntartását ilyen körülmények között csak erőltetett gyülekezeti közadakozás révén lehetne költségvetésen kívül biztosítani. Egy ilyen adománygyűjtési mozgalom azonban önkéntelenül is olyan politikai következményekkel járna, amiket egyházunk hitben elfoglalt álláspontja nem engedély[ez]. Elkerülhetetlen volna az egyházi tömegekben egy ilyen, az egész esztendőben folyó és az egyházi iskolák érdekében történő mozgósítás és adakozás kapcsán az, hogy egyes egyházi munkások az egyházi tömegekben az egyházi iskolákkal kapcsolatos állásfoglalást ugyanolyan szellemben alakítsák ki, mint 1948-ban, s elkerülhetetlen volna az egyházi tömegekben az iskolák iránti szeretet olyan elfajulása, ami sokakat szembefordítana az állami iskolarendszerrel.”³⁵ A püspök érzékelhetően tartott a szélesebb egyházi rétegeket megmozgató gyűjtési akció lehetséges egyházpolitikai következményeitől. Nem vállalta fel megoldásként, mivel az egyházi reakció várható aktivizálódása miatt nem akarta megbolygatni az egyház és állam 1948 óta szerződésben deklarált, s attól kezdve úton-útfélen hirdetett „jó viszonyát”. Ehelyett az evangélikus gimnáziumok jelentőségére kérdezett rá, illetve megkérdőjelezte azt: „Azon tárgyalások folyamán, melyeket az iskolák fenntartásának anyagi ellehetetlenülése következtében folytatott az állammal a bányai egyházkerület elnöksége, természetesen adódott annak a kérdésnek a mérlegelése, hogy milyen jelentőséget tulajdonít egyházunk az egyházi iskolának, az egyházi iskolák létjogosultságát miben látja, s mérlegelni kellett azt, hogy az iskola fenntartás ezen elvi és egyházi szempontjai, valamint iskoláinknak ezen szempontok szerinti megfelelése indokolja-e a szükséges fenti anyagi áldozat meghozatalát akkor, amikor egyházunk a lényegéhez tartozó legalapvetőbb egyházi munkák anyagi fedezetét köteles elsősorban biztosítani. Mérlegeltük azt, megvan-e iskoláinknak az a különleges küldetésstudata, s tanítási rendszerének az egyház által előírt olyan tartalma, amely az iskolák fenntartását az egyetemleges nemzeti közoktatási rendszerben szigetként indokolná.”³⁶ Vagyis: ér-e annyit a két iskola, hogy megtartásukért az egyház komoly akciót indítson, és esetleg szembekerüljön az állammal. A kérdésfelvetésben benne van a válasz is: nem, nem ér, mert az evangélikus iskolák nemcsak rendszeridegen zárványként működnek az állami iskolarendszeren belül, de nem tartoznak hozzá az egyház lényegéhez sem.

Mínta a történelem néhány éven belül – kicsiben – megismételte volna önmagát, a dilemma az 1948-as államosítási harcokat idézi. Az evangélikus egyháznak ezúttal anyagi természetű kényszerhelyzetben kellett megválaszolnia a kérdést: mit jelentenek számára az iskolái? Meddig mehet el, hogy megtartsa őket? Mi tartozik hozzá az egyház lényegéhez, s mi áldozható fel? Egyáltalán, hol van az ellenállás határa egy diktatúrában?

³⁴ Uo. 17–18. o.

³⁵ EOL DEEK alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1952. július 18. 10. pont. 17. o.

³⁶ Uo. 18. o.

A püspök elismeréssel szövegezte a gimnáziumok 1948 utáni működéséről: „...a tanári karok hazafias, államhű és egyházhű, valamint az állam és egyház közötti egyezmények[nek] megfelelő munkássága révén [...] hivatástudatukból kifolyólag becsületesen beilleszkedtek az általános nemzetközi [sic!] közoktatási és iskolarendszerbe. [...] Iskoláink ilyen szellemű vezetése megfelelt a bányai egyházkerület [...] és a pesti egyházközösség meggyőződéses egyházpolitikájának [...] Ez az oktatási és nevelési irányzat megfelelt az evangélikus szülők és az evangélikus tanulók érdekeinek is, ha figyelembe vesszük – és figyelembe vettük – gyermekeink továbbtanulásának szempontjait.”³⁷

Létük azonban a múltban, de a jelenben is veszélyt hordoz magában: „Az egyházi iskolák »sajátos« szellemének kialakítása konzekvenciáiban nem egyszerűen a vallásos nevelés szempontjainak figyelembevételét jelentené és jelentette volna, hanem olyan oktatási-nevelési irányzat felvételét, mely egyben szembefordulást jelentene és jelentett volna az egyetemleges magyar nevelési és iskolarendszerrel. Az egyház elmaradott rétegeiben megvolt a kísértés ilyen irányzat kialakítására, de ezeket a törekvéseket a bányai egyházkerület minden esetben öntudatosan és hitből kifolyólag törte le. Hitvallásszerűen megjegyzem, hogy nemcsak ez a két megmaradt iskolánk és annak tanárai, de az egyházi iskolák államosítása előtt, a felszabadulás után rögtön egyházi iskoláink döntő többsége, s így egyházi nevelőink döntő többsége elfogadta a felszabadulás utáni Magyarország azon iskolapolitikáját, mely a magyar nemzet demokratikus átnevelését tűzte célul, s ezt 1948 óta, a szocializmus építésére történt fordulat éve óta még világosabban vállaltuk és vállaljuk. Éppen nemzetünk demokratikus átnevelése volt az a szempont, aminek elvi figyelembe vételével tudott egyházunk 1948-as zsinata hozzájárulni az egyházi iskolák államosításához, megértve azt, hogy ez a szempont egységes nemzeti nevelést követel. Ennek távolabbi konzekvenciája volt kétségtelenül már 1948-ban az, hogy a megmaradt egyházi iskolák is ebben a szellemben működjenek, és addig működjenek, amíg azt az egyházi iskolák létjogosultsága szempontjából fontosnak és egyházi szolgáltatnak lehet tekinteni.”³⁸

Dezséry László ezután ismertette a közgyűlés tagjaival a fentiek alapján megtett lépéseket: „E két nagy kérdéskomplexum arra vezette a Bányai Egyházkerület elnökségét – és ebben találkozott a magyar református egyház vezetőségének megfontolásaival és intézkedéseivel –, hogy az állammal, az Állami Egyházügyi Hivatalon keresztül folyamatosan tárgyalásokat kezdjen abból a célból, hogy az egyházi iskola fenntartásának rendszerét közösen felülvizsgálat tárgyává tegyék.”³⁹ A püspök végül a vezető egyházi testület utólagos jóváhagyását feltételezve nemes egyszerűséggel közölte a tárgyalások végeredményét: „...a Bányai Egyházkerület elnöksége az egyházi iskolák állami kézbe való átadását kezdeményezte és készítette elő. Az egyházkerületi elnökség [...] megállapodást kötött az Állami Egyházügyi Hivatalon keresztül a Magyar Népköztársasággal, mely megállapodás az evangélikus egyház iskoláit – párhuzamosan a református egyház iskoláival – beillesztette a nemzeti nevelési és iskolarendszerbe.”⁴⁰ A dátumok beszédesek: miközben az egyházkerületi közgyűlések érdemben június 19-én, illetve július 18-án értesültek a fejleményekről, az átadásról szóló megállapodást az egyházi és az állami vezetők június 26-án aláírták. Az átvétel július 3-án kezdődött el, és augusztus 15-én az iskolai felszerelések átadásával le is zárult.⁴¹

A fentiekből jól látszik, hogy az állami és egyházi oldal közti fél éves egyeztetés a vezető egyházi testületek mellőzésével és az egyházi közvélemény tájékoztatása nélkül folyt. Így az újonnan megalakult Déli Evangélikus Egyházkerület közgyűlésének július közepén már nem maradt más feladata, mint köszönetet mondani a tantestületeknek „eredményes és buzgó működésükért”, végül bólintani a kész helyzetre: „A közgyűlés a püspök bejelentéseit tudomásul veszi, az egyházkerületi

³⁷ Uo. 18. o.

³⁸ Uo. 18–19. o.

³⁹ Uo. 19. o.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ EOL 1420/1952. Jegyzőkönyv a gimnázium átadásáról. Budapest, 1952. július 3.

elnökség intézkedéseit jóváhagyja, s az egyházkerület iskoláit az 1952. július 18-i kerületi presbitérium jegyzőkönyvéhez csatolt Megállapodás szerint átadja az államnak, hogy azokat illessze be a nemzeti nevelés egységébe.⁴²

Dezséry közgyűlési előterjesztése a gimnázium átadásának hivatalos verziója volt, sajátos püspöki interpretációban. Egy kortárs, Koren Emil visszaemlékezésében a történetek kevésbé közismert részére is igyekezett rávilágítani: „A Fasori s a Deák téri gimnáziumok az ő [Dezséry László] idejében kerültek állami kézbe. 1952-ben egyszer szomorúan jött be a hivatalába: két gimnáziumunkat felajánlottam a magyar államnak. Ez volt az egyház népe előtt megbocsáthatatlan legnagyobb bűne. Egyezményellenes is volt. Valójában nem is értettük, miért tette. De anélkül, hogy dokumentumokra hivatkoznék, le kell szögezniem hogy legfőbb okát abban látom, hogy az egyház népe ebben is, mint szinte minden másban, magára hagyta Dezséryt, s csak arra kerestett indokot, hogy támadhassák. A gimnáziumok fenntartására az anyagi lehetőségek vérszesen lecsökkentek. A növendékek zöme nem is volt evangélikus. Aki az volt, nagyon kis arányban igényelt hitoktatást. A tanári karon belül ugyan többségben megtartás-pártiak voltak, de pl. a tantestület párttitkára, Vermes az átadás mellett agitált. Az állam mindenesetre átvette mindkettőt.”⁴³

A közeli munkatárs és jó barát lélektani megközelítése nem véletlen, hiszen míg az iskolafenntartó egyházkerület 1952-re kialakult válságos pénzügyi állapota kétségtelenül meggyőző magyarázatul szolgálhat Dezséry döntésének, az utolsó evangélikus iskolák elvesztése-elvesztegetése kapcsán sokkal inkább a püspök személyes felelőssége, elvi indoklása és döntésének helyessége lehet vita tárgya. Mindemellert Dezséry Lászlónak a korabeli (párt)propagandaszövegek logikáját és frazeológiáját idéző július 18-i közgyűlési előterjesztése, az állami iskolarendszer melletti érvelése, az állami érdek előtérbe helyezése az egyházzal szemben, „hitvallásszerű” megjegyzéssel megerősítve, mai olvasatában legalábbis döbbenetes püspöki megnyilvánulás.

Protestáns párhuzamok

Dezséry püspök a déli kerület júliusi közgyűlésén az 1952. júniusi megállapodás pontjait is ismertette.⁴⁴ Eszerint a fiúgimnázium épülete egyházi tulajdonban marad, felszerelése állami tulajdonba megy át. Az iskolaépület megosztásra kerül: egyik részében tovább működik az Evangélikus Teológiai Akadémia, másik felében egy országos pedagógiai intézmény kap helyet. „Az I. osztályos növendékeket a felvételük szempontjából a társadalmi szempontok figyelembevételével megvizsgálja”, a II–IV. osztályos tanulókat az állam automatikusan átveszi és továbbképzézi az

Az evangélikus fiúgimnázium épülete a Városligeti fasorban. Klösz György és fia, 1904 után

⁴² EOL DEEK alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1952. július 18. Határozat. 20. o.

⁴³ EOL Szeptimák I. – D. Koren Emil életrajzi emlékezései. [é. n.] Kézirat. 316–317. o. Koren Emil (1915–1998) a kőbányai, a fasori, majd a budavári evangélikus gyülekezet lelkésze volt, esperes, püspökhelyettes.

⁴⁴ EOL DEEK alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1952. július 18. Határozat. 19–20. o.

állami középiskolákban. A Köznevelési Minisztérium a tanárokat és egyéb alkalmazottakat 1952. augusztus 1-től állami státuszban veszi át. Utóbb ez a pont bizonyult az átvétel legkényesebb részének, mivel azt az állami fél több tanár esetében egyáltalán nem vagy nem a megállapodás szerint teljesítette.⁴⁵

Érettségi tábl az 1940-es évek második feléből

A megállapodás egyik pontja az egyházi középiskolai szintű oktatás folytatásának – igaz, szűk keretek közötti – közös protestáns lehetőségét villantotta fel. Dezséry püspök már 1952. márciusban jelezte az ÁEH-nak, hogy iskolakérdésben az evangélikus egyház igyekszik összehangolni a lépéseit a református egyházzal. Egyrészt a küszöbön álló átadás kapcsán: „Súlyt helyezek arra, hogy az iskolák átadásával kapcsolatos eljárás elvi szempontjai a református egyház iskoláinak átadásával kialakuló elvi szempontokkal párhuzamosan történjenek.” Másrészt a protestáns egyházak hosszabb távon is közös megoldást keresnek: „...a református egyházzal tárgyalásban vagyunk arra nézve, hogy a Debrecenben létesítendő protestáns fiúgimnáziumban evangélikus egyházunk biztosítja lelkésznevelésének középiskolai előkészítését.”⁴⁶ A református–evangélikus tárgyalások menetét egyelőre nem ismerjük. Az összehangolt megoldás lehetőségét mindenestre Dezséry püspök a júliusi közgyűlés előtt újfent megerősítette: „Debrecenben református gimnázium marad meg, amit Protestáns

Iskolának lehet kiépíteni, s abban a tanárok és diákok létszámában 25%-os evangélikus részesedés lehet.”⁴⁷

A pártállami időszakban a protestáns egyházak kapcsolatát a hatalomhoz fűződő viszonyában folyamatos versengés és presztízsharc, ugyanakkor számos párhuzamosság jellemezte. A közös iskola 1952-ben felmerült ötlete kapcsán érdemes felidézni a református egyetemes konvent elnökségi tanácsának ülésén elhangzottakat, mert a párhuzamok itt is jól láthatóak. A bányai egyházkerülettel azonos napon, június 19-én tartott református ülés tárgyalta az 1948-ban meghagyott református gimnáziumok állami felajánlásának kérdését. Bereczky Albert református püspök – az evangélikus püspökhöz hasonlóan – szintén megpróbálta összefoglalni „az indokát, helyességét és szükségességét ennek a döntésének”. Dezséryhez hasonlóan ő is gyakorlati problémákat sorolt fel: nincs tanárutánpótlás, növekednek az iskolafenntartás anyagi terhei. És ő is nagy hangsúllyal fejtette ki elvi-elméleti álláspontját: az 1948-as államosításra visszautalva megállapította, hogy azt a református egyház helyséllel fogadta el, mivel „az óriási méretű nagy nevelési rendszerben nem helyes elszigetelt nevelési rendszert fenntartani”. Mindemellert az állami irányítású iskolarendszer nevel igazán az életre, az egyházi iskola „meleg-házi nevelés”. A konvent vezetésének ezért az a véleménye, hogy „az iskolaévnak a befejeződését most fel kell használni arra, hogy iskoláinknak az egész magyar egyetemes iskolarendszerbe való beépítését lehetővé tegyük.”⁴⁸ Az evangélikus püspökhöz hasonló érvelés, a szinte azonos frazeológia s a megegyező végeredmény – a korabeli „protestáns egység”?

⁴⁵ Jóború Magda köznevelési miniszterhelyettes július 16-án szigorúan bizalmas levélben közölte Dezséry püspökkel, hogy a felajánlott gimnáziumok tanárai közül kiket vesznek át állami szolgálatra, és kiket nem. A fiúgimnázium 17 tanára közül 9 került állami státuszba, 8 tanár azonban a megállapodással ellentétben „szükséglet hiányában” mégsem kapott tanári beosztást a főváros területén. Nekik Pest, Fejér és Szolnok megyei általános iskolák felső tagozatán ajánlottak állást. A hiányos átvételeket Dezséry püspök szóvá tette az ÁEH-nál. 1952. július 17-i levelét, ill. a tanárok elhelyezése ügyének több hónapos procedúrájáról szóló további iratokat lásd EOL 1420/1952.

⁴⁶ EOL EEI 1420/1952. Dezséry László püspök levele az ÁEH elnökének. Budapest, 1952. március 6.

⁴⁷ EOL DEEK alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1952. július 18. 10. pont. Ad 2./9. 20. o.

⁴⁸ Bereczky-idézetek: EOL 1420/1952. A református egyetemes konvent elnökségi tanácsa ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1952. június 19.

Próbálkozások

Bereczky püspök szerint az egyházi gimnáziumok felajánlása után csupán egy kérdés maradt, a teológus-utánpótlás biztosítása: „...erre nézve nyilvánvaló, hogy teljesen elegendő az egész magyar református egyház, sőt az evangélikus egyház hozzászámításával az egész magyar protestantizmus számára egy fiúiskola [...] Ennek természetes helye Debrecen [...] s az így létrejövő fiúgimnázium az egész magyar protestantizmus közös vállalkozása és közös felelőssége.”⁴⁹ A következő évtizedekben azonban bebizonyosodott, hogy egyetlen iskola korántsem képes a protestáns egyházak igényeit kielégíteni. Ugyanakkor a püspök a maga féloldalas érvelésével teljességgel figyelmen kívül hagyta azt a lényeges szempontot is, hogy az egyházi középiskolák mindenkori küldetése nemcsak a majdani lelkészi kar „kitermelése” volt. Ezek az intézmények évszázadokon keresztül legalább ilyen súllyal az egyház leendő értelmiségének, illetve egyháztagságának a kialakításában és képzésében is pótolhatatlan munkát végeztek.

E dolgozat háttérkutatása nem terjedt ki arra, hogy a debreceni református gimnáziumban megvalósult-e, s ha igen, milyen formában a református püspök által vizionált közös protestáns vállalkozás. Kétségtelen tény, hogy az evangélikus egyháznak 1952 és 1989 között nem volt önálló iskolája. Személyes visszaemlékezésekből azonban az derül ki, hogy még a reménytelennek tűnő évtizedekben is többen és többször próbálkoztak egy evangélikus középiskola – a Fasor – feltámasztásával. Koren Emil szerint a fasori gimnáziumot „megpróbáltuk visszaszerezni. Én is 1956-ban (a püspök nélküli intervallumban), utánam Ordass is hiába próbálkozott, sőt Káldynak sem sikerült 25 évig. Csupán halála előtt két évvel jutott el addig miniszteri szinten való tárgyalásaiban előbb Pozsgayval, majd Köpeczivel, hogy a komoly lehetőségek megnyíltak a visszaállításra. Az új generáció, amelyik erősen Káldy-ellenesnek indult, persze a bizalmas tárgyalásokról nem tudott, s Káldy halála után, amikor már az általa megindított tervek megvalósulni kezdtek, a saját dicsőségének könyvelte el a gimnázium-ügyet.”⁵⁰

Harmati Béla, aki 1952-ben végzett II. osztályos fasori gimnazistaként személyesen is átélte a „szétszórátást”, az iskola újraindításának 25. évfordulója kapcsán azt a szituációt elevenítette fel, amikor „az 1956-os forradalom alatt felvetődött a visszafoglalás gondolata. A forradalom első napjai után következő csendesebb szakaszban a teológiai hallgatók Üllői út 24-ben levő kollégiumában megjelent Juhász Géza akkori fasori gyülekezeti segédlelkész, és győzködött minket: »Fiúk, foglaljuk vissza a fasori gimnáziumot.«” A következő fontos dátum 1984 októbere volt, amikor egykori diákokból megalakult a Fasori Öregdiákok Hagyományörző Egyesülete.⁵¹

A magyar állambiztonság és az evangélikus egyház pártállambeli titkos kapcsolatait vizsgáló tényfeltáró kutatás során azonban előkerült egy olyan dokumentum, amely szerint – legalább egyszer s legalább egy röpké gondolat erejéig – a nyolcvanas évek legelején is felvetődött egy evangélikus középiskola felállításának a terve. A BM III/III/1-c. alosztályán, amely a Kádár-korszakban az úgynevezett belső reakció elhárítását végezte a protestáns egyházak vonalán, 1981. október közepén legépeltek egy jelentést, amely a „*Gellérthegyi*” fedőnevű titkos megbízottól (tmb) származó információkat összegezte.⁵² A Sugár Sándor rendőr százados által láttamozott hivatalos gépirat szerint

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ EOL Szeptimák I. – D. Koren Emil életrajzi emlékezései. [é. n.] Kézirat. 317. o.

⁵¹ A Koren Emil által emlegetett „új generáció tagja”, Harmati Béla (sz. 1936) 1987–2003 között a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke. Ő állt az egyházkerület élén a fasori gimnázium 1989-es újraindulásakor is, és egyházvezetőként jelentős szerepe volt az iskola visszaszerzésében. Idézett írását lásd HARMATI 2014.

⁵² ÁBTL 3.1.5. O–13586/8. Református egyházi reakció területén jelentkező ellenséges személyek elhárítása. Jelentés. Budapest, 1981. október 13. 60. o.

a református professzorok úgy ítélik meg, hogy a debreceni református gimnázium iránti érdeklődés olyan nagy, hogy azt lassan a párhuzamos osztályok sorának beindításával sem lehet kielégíteni. Ezért szükség lenne egy hasonló intézményre Nyugat-Magyarországon is, amelynek színhelye Pápa vagy Budapest lehetne. Az információközlő szerint a terv realizálása, egy második református gimnázium állami engedélyeztetése nem valószínű, mint ahogy „jelen körülmények között” az sem látszik keresztülvihetőnek, hogy a tervezett intézmény közös protestáns iskola legyen. Mindez egyelőre „embrionális terv, inkább csak egymás közti beszélgetésben felvetett és írásba még aligha foglalt gondolat”. A jelentés végén egy evangélikus vonatkozású mondat olvasható még: „...a terv – ti. egy önálló ev. egyházi gimnázium terve – a jelen körülmények között, elsősorban anyagi okokból nem reális.”⁵³

Talán három évvel később sem volt sokkal több realitása egy önálló evangélikus iskola felállításának, amikor a faszori öregdiákok egyesületet hoztak létre a Faszor feltámasztására. Hogy 1989 őszén mely politikai változások, egyház- és oktatáspolitikai koncepcióváltás nyomán, milyen háttértárgyalások folytán, és kiknek a személyes fellépése révén indult el újra mégis a tanítás a Faszorban, ez már legyen egy másik szakdolgozat témája...⁵⁴

Hivatkozott művek

- A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyházegyetem névtára.* Szerk. Szabó József. Harangszó, Győr, 1940. 160–161. o.
- FRENKL Róbert 2000. A Faszor újraindítása. 1952. június 30. – 1988. február 9. *Credo*, 6. évf. 3–4. sz. 44–59. o. Web: http://epa.oszk.hu/02300/02357/00011/pdf/EPA02357_Credo_06_2000_3-4_044-059.pdf. (Letöltés: 2015. március 14.)
- GYAPAY Gábor 1989. *A Budapesti Evangélikus Gimnázium*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HARMATI Béla 2014. Felejthetetlen nyitány. *Evangélikus Élet*, 79. évf. 36. sz. szeptember 7. 1. o.
- ORDASS Lajos 1985. *Önéletrajzi írások*. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utósót írta: Szépfalusi István. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern.
- CSERHÁTI Péter et al. (szerk.) 2002. *Isten embere. Túróczy Zoltán evangélikus püspök (1893–1971)*. 1. köt. *Életút és dokumentumok*. Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Budapest.
- MAGASSY Sándor, id. 1998. Az Egyezmény. 1948–1989. *Keresztyén Igazság*, új folyam 40. sz. tél, 9–22. o. Web: http://www.ordass.hu/docs/KI_040_1998tel.pdf. (Letöltés: 2015. február 19.)
- V[EÖREÖS Imre]: Mit szólunk az államosításhoz? *Új Harangszó*, IV. évf. 23. sz. 1948. június 6. 1–2. o.

⁵³ Uo.

⁵⁴ E téma korábbi feldolgozását lásd FRENKL 2000.

Mirák Katalin a rákoskeresztúri evangélikus gyülekezet presbitere és egyik kántora. Történész, 1993-ban diplomázott az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen. 2005 óta a Magyarországi Evangélikus Egyház Tényfeltáró Bizottságának tagja. Fő kutatási területe az egyház 1945 utáni története, különös tekintettel a pártállam erőszak szervei és az evangélikus egyház közti egykori nyílt és titkos kapcsolatok feltárása.